

МИНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БИЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гарантії задекларування
прав та свобод
людини:
національний та
міжнародний досвід

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

***Гарантії забезпечення прав та
свобод людини: національний та
міжнародний досвід***

БІЛА ЦЕРКВА 2023

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Білоцерківського національного аграрного університету (протокол №12 від 22.12.2023 р.)

Рецензенти:

Журавель Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин та туризму.

Діордіца Ігор Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну.

Гарантії забезпечення прав та свобод людини: національний та міжнародний досвід: колективна монографія / Кол. авторів. Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2023. 275 с.

У колективній монографії проаналізовано гарантії міжнародно-правової системи захисту прав людини та її вклад у розвиток нормативно-правового регулювання захисту прав людини в Україні в контексті розвитку міжнародного права, відповідності українського законодавства міжнародно-правовим нормам у сфері прав людини, а також практики застосування цих норм міжнародними та національними контрольними і правозахисними органами. Розглядається участь України у всесвітніх та регіональних міжнародних правозахисних структурах та органах.

Монографія стане цікавою для юристів-міжнародників, викладачів, студентів та аспірантів юридичних факультетів вищих навчальних закладів, а також практиків, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного міжнародного права.

The collective monograph analyzes the guarantees of the international legal system for the protection of human rights and its contribution to the development of legal regulation of the protection of human rights in Ukraine in the context of the development of international law, the compliance of Ukrainian legislation with international legal norms in the field of human rights, as well as the practice of applying these norms international and national control and human rights bodies. Ukraine's participation in global and regional international human rights structures and bodies is considered.

The monograph will be interesting for international lawyers, teachers, students and postgraduates of law faculties of higher educational institutions, as well as practitioners, all those interested in the problems of modern international law.

© Колектив авторів, 2023

© Білоцерківський національний аграрний університет, 2023

Офіційний сайт: <http://www.btsau.edu.ua/>

ЗМІСТ

<i>Гарантії та механізми захисту економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний та національний аспекти (Ковальчук І.В.)</i>	5
<i>Реалізація конституційного права на судовий захист в контексті судової реформи в Україні (Бровко Н.І.)</i>	40
<i>Міжнародні механізми захисту прав людини у міжнародних конфліктах та конфліктах неміжнародного характеру (Сокиринська О.А.)</i>	79
<i>Дотримання прав людини при проведенні негласних оперативних заходів, пов'язаних з втручанням у приватне життя особи (Звонарьов О.Ю.)</i>	129
<i>Гарантії забезпечення прав засуджених в місцях позбавлення волі у національному та міжнародному вимірі (Сімакова С.І.)</i>	165
<i>Забезпечення прав людини в контексті євроінтеграційних процесів в Україні (Тимощук О.Г.)</i>	206
<i>Міжнародна система захисту прав дитини (Малишко І.В.)</i>	241

УДК 342.57

БРОВКО Н.І.,

доктор юридичних наук,

професор кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін

Білоцерківський національний аграрний університет

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Визначення України в Конституції як демократичної, правової, соціальної держави та закріплення норми про визнання людини як найвищої цінності вимагає від держави створення відповідних механізмів реалізації таких принципів.

Конституційні права і свободи людини і громадянина є основою існування та розвитку Української держави, яка бере на себе зобов'язання створити ефективні механізми для їх реалізації. Тоді як відсутність таких механізмів нівелює сутність усіх конституційних прав і свобод та призводить до того, що вони стають декларативними, що є недопустимим у правовій державі.

Створення незалежної судової влади, яка є здатна забезпечити захист прав і свобод кожної особи, з наявною дієвою інституцією Омбудсмена, гарантованими процедурами захисту прав кожного є з головними завданнями для України сьогодні. Згідно національного законодавства судочинство у державі здійснюється лише судами⁴². Діяльність судів в Україні розповсюджується на правовідносини у різних сферах, тому вони уповноважені здійснювати захист будь-яких прав громадян. За національним законодавством, судочинство в Україні здійснюють професійні судді, а у випадках, які передбачені законодавчо, здійснюється із залученням присяжних.

---

⁴² Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

Як відомо, суди у своїй діяльності є незалежними, і такий конституційно закріплений принцип їх діяльності визначає роль судової влади в організації влади та у механізмі захисту прав і свобод громадян та є гарантією реалізації права кожного на судовий захист, яке передбачено статтею 55 Основного Закону України. Вона містить норму про те, що: «права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожен має право оскаржувати у суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і таке право гарантується і забезпечується державою⁴³. Тобто, будь-яке зниження рівня гарантій незалежності судової гілки влади буде суперечити конституційній вимозі забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист їх прав і свобод незалежним судом та буде призводити до обмеження можливостей реалізації цього права, а отже, суперечити статті 55 Конституції України.

Право кожного на судовий захист можна вважати фундаментальним правом людини, адже воно не лише гарантоване, але й займає важливе місце у структурі конституційно-правового статусу людини. Реалізуючи це право кожна людина може звернутись до компетентних органів з метою захисту чи поновлення порушених прав, свобод та інтересів. Тому оскарження рішень чи дій, як активні дії особи, які проявляються як її звернення до суду є не лише власною потребою, але й суспільним надбанням, які мають на меті захищати конституційно закріплені цінності та служать захисту прав, свобод та законних інтересів кожного.

Таким чином кожен має право звернутися до суду у випадку порушення його прав і свобод, а суди при цьому зобов'язані приймати такі заяви до розгляду. Ця норма також відображена і у міжнародних актах. Зокрема у ч.1 ст.6 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи, яка має розглядатись протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом, у порядку та процедурі, яка

---

⁴³ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

встановлена законом⁴⁴. Загальною декларацією прав людини зокрема статтею 8 передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом⁴⁵. Право на судовий захист закріплено у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2), у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 13). З метою забезпечення права на судовий захист Україна ратифікувала у 1997р. Протоколи до Європейської конвенції про захист прав і свобод людини 1949 року, а також привела у відповідність до європейських стандартів вже наявні та чинні нормативи у сфері прав і свобод громадян. Проте, наразі цей процес незавершений, що вимагає проведення судової реформи та удосконалення процедури судового захисту і функціонування судочинства в Україні. Тому можна стверджувати, що питання судового захисту прав людини безпосередньо пов'язані з реформування судочинства і необхідністю відповідності судової системи вимогам вказаним вище.

Судова реформа сьогодення направлена на реалізацію головного конституційного принципу, що гарантується ч. 3 ст. 8 Конституції України - права кожного на звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод. Ця норма знаходить своє продовження у законі України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, кожен має відповідні гарантії реалізації права на звернення - кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім та справедливим судом, утвореним відповідно до закону⁴⁶. Відповідно, ніхто не може бути позбавлений права звернення до суду та розгляд справи у суді, до підсудності якого вона віднесена. Тому судово-правова реформа в першу чергу має бути направлена на підвищення ефективності судового захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

---

⁴⁴ Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

⁴⁵ Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

⁴⁶ Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

Що стосується здійснення правосуддя, то воно має відповідати вимогам справедливості, адже основне його завдання - ефективне поновлення в правах. Так як конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних прав людини, то кожен під час розгляду його справи, в тому числі кримінальної, щодо діяння, у вчиненні якого обвинувачується, має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості. Як відомо, право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя – діяльністю судів, які утворені і функціонують на підставі Конституції України та визначеному законом порядку, що передбачено ч.3 ст. 129 Конституції України. Саме тому судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина.

Реформування судової сфери з метою забезпечення кожним права на судовий захист є складним завданням, яке вимагає особливого підходу. І розпочинати аналіз варто із нормативного закріплення конституційних засад правосуддя. При цьому необхідним у процесі практичної реалізації таких засад є застосування міжнародних стандартів, проте не лише декларативно, а реально, в процесі практичної діяльності суддів. Реформування судочинства неможливе без зміни правової свідомості населення, тому повинно пов'язуватись з її особливостями, формуючи при цьому у населення рівень довіри до судової влади, усвідомлення та переконання у дієвості судової інстанції, яка може забезпечити захист, відновити справедливість, верховенство правових приписів. Ефективне і якісне судочинство впливає на формування громадської думки та довіру до судової системи і таким чином визначає основи ефективного функціонування держави.

Про актуальність та необхідність процесів судової реформи в Україні сьогодні свідчить й рішення Ради Національної безпеки і оборони України (РНБО) щодо прискорення судової реформи та подолання корупції в судовій системі. РНБО констатує, що довіра до державних інститутів є одним із показників політики держави, зокрема її курсу на набуття членства України в Європейському Союзі. Також у ньому зазначається, що принцип довіри до

судочинства гарантує непохитну орієнтацію України стати повноправним членом міжнародної спільноти, наголошується на дотриманні принципів верховенства права, незалежному, ефективному, доступному судочинстві, дотриманні принципів добросовісності та підзвітності перед суспільством⁴⁷.

Реформування тісно пов'язано з суспільним розвитком, зокрема з розвитком інформаційних технологій. У зв'язку з цим існує нагальна потреба у забезпеченні суддів доступом до автоматизованих інформаційно-довідкових систем, що потребує внесення відповідних змін до чинного законодавства, зокрема до положень процесуальних кодексів. Це включає визначення категорій справ, які можуть розглядатись самостійно Апеляційним судом, що є судом першої інстанції та передачу їх до місцевих судів; визначення випадків зміни підсудності у публічно-правових справах, які можуть розглядатися Верховним Судом як судом першої інстанції, коли сторонами є центральні органи державної влади. Крім того, слід внести зміни до законів та передбачити можливість оскарження невиконання судового рішення або затримку у розгляді справи, а також компенсацію за допущені порушення, які мали місце⁴⁸.

Незважаючи на численні спроби реформування судової системи, якість правосуддя на сьогодні залишається супреречливою, а механізми реалізації права на судовий захист неврегульованими, що гальмує процес судової реформи та викликає питання з боку міжнародної спільноти щодо статусу України та ситуацію в ній у сфері дотримання прав людини і громадянина. Серед проблем, які гальмують реформування у цій сфері є корупція, нівелювання принципу незалежності судочинства та порушення принципів рівності, справедливості, змагальності у судовому процесі. Тому питання, які порушені у дослідженні є актуальними і потребують детального аналізу.

Відповідно до міжнародних нормативів сутність сучасного судочинства у правовій та демократичній державі має полягати у встановленні та доведенні

---

⁴⁷ Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя» <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/6458.html>

⁴⁸ Указ Президента України від 11 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>

вини особи, забезпеченні права на захист та права подавати докази, поновленні порушених прав та законних інтересів. Судді повинні гарантувати відкритість судових процесів, справи повинні розглядатись у розумні строки, з можливістю оскарження та повторного розгляду. У Основному законі держави мають бути чітко визначені принципи правосуддя, зокрема, презумпція невинуватості, право на правничу допомогу, верховенство права, пропорційність та справедливість⁴⁹.

У процесі реалізації права на судовий захист мають бути дотримані вимоги, які впливають на судочинство та на процес прийняття рішень суддями, а отже безпосередньо впливають на саму процедуру та на забезпечення права на судовий захист. Мова йде про справедливий суд та забезпечення верховенства права під час реалізації права на судовий захист. Це здійснення судочинства, за якого права і свободи людини визнаються найвищою цінністю для держави, які є пріоритетними під час судового процесу. Мова йде й про доступне правосуддя, адже чим вищим є рівень доступності громадян до суду, тим краще особа може реалізувати своє гарантоване Конституцією право на судовий захист.

Ведучи мову про право на судовий захист маємо на увазі право кожної людини на справедливий і відкритий розгляд її справи в суді, що є основною юридичною гарантією прав і свобод кожної людини. Право на звернення за судовим захистом знаходить свій прояв і у ст. 8 Конституції України, яка забезпечує гарантування кожному звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод на підставі Конституції України⁵⁰.

Цей принцип є універсальним і поширюється на всіх осіб, незалежно від їхньої національності, громадянства, поглядів і переконань чи релігії; це право не може бути обмежене. Судовий захист поширюється на всіх суб'єктів, і відповідно, кожен може захистити свої права і свободи від протиправних

---

⁴⁹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

⁵⁰ Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

посягань з боку фізичних та юридичних осіб, а також органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадовців і службовців⁵¹.

Право на судовий захист знаходить свій прояв в основних засадах судочинства, якими є конституційні гарантії права на судовий захист. До них, як відомо, відносять:

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 2) забезпечення доведеності вини;
- 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;
- 5) забезпечення обвинуваченому права на захист;
- 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумні строки розгляду справи судом;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;
- 9) обов'язковість судового рішення⁵².

Проаналізуємо їх більш детально.

- 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;

Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом свідчить про доступність правосуддя та реалізацію права кожного на судовий захист, закріплений у ч.1 ст. 55 Конституції України.

Конституція передбачає рівність права і свобод усіх людей та гарантує рівність можливостей у реалізації прав і свобод. Законодавчою гарантією права особи на судовий захист є забезпечення рівності всіх учасників судового процесу як перед законом так і перед судом. Це означає, що кожен, неалежно від різних факторів та обставин має однакові процесуальні права, без будь-яких обмежень

---

⁵¹ Крижановський В.Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Автореф... дисер. на зд. наук. ступ. к.ю.н. Одеса. 2013. 22с.

⁵² Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

чи привілей, користується рівними можливостями у судовому процесі та має однакове право на оскарження судових рішень у порядку апеляції чи касації.

Держава зобов'язується забезпечити кожному доступ до засобів правового захисту, яких ніхто не може бути позбавлений, а також право користуватись послугами перекладача. Іншими словами, принцип рівності включає в себе рівність доступу, можливостей і прав. Таким чином, коли йдеться про рівність сторін, кожна сторона судового процесу має однакові процесуальні права і жодна особа не має будь-яких переваг у доведенні переконливості своєї позиції, у поданні та задоволенні клопотань, поданні скарг чи доказів.

Принцип рівності при здійсненні права на судовий захист включає в себе норми, які містяться у Статуті ООН, який визнає гідність, притаманну людській особистості як цінність, а також рівні та невід'ємні права всіх людей, встановлює їх як основу свободи, справедливості та миру у всьому світі; Загальній декларації прав людини, яка проголошує, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах; Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, які визнають право на недискримінацію як автономне право людини; положеннях міжнародних та регіональних договорів; прецедентах міжнародних, регіональних та національних судів з питань рівності прав усіх людей.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод підкреслює, що сторони та учасники судового розгляду повинні користуватись усіма правами, передбаченими принципом рівності сторін нарівні із опонентами, і кожна сторона повинна мати можливість ефективно представляти свою справу в однакових і рівних умовах⁵³.

Принцип рівності, який закріплений у Конституції України відображається й у ч. 3 ст. 2 та ст. 8 Кодексі адміністративного судочинства України, за яким основними засадами адміністративного судочинства є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників судового процесу за майновим станом або іншими

---

⁵³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

ознаками; а у ст. 44 Кодексу закріплено, що учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки⁵⁴.

Господарський процесуальний кодекс також наголошує на принципі рівності та визначає захист суб'єктів господарювання як важливий принцип здійснення господарської діяльності. Таким чином, правосуддя у господарських судах має здійснюватися на засадах рівності всіх юридичних б та фізичних осіб.

У своєму рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 Конституційний Суд України підтверджуючи дію принципу рівності зазначив, що усім громадянам України, іноземцям та особам без громадянства гарантується рівний захист їх прав і свобод у судовому порядку та певними способами у судах будь-якої юрисдикції, спеціалізації та інстанції. Їм однаково гарантується державою право брати участь у розслідуванні у визначений законом спосіб⁵⁵. Тобто, принцип рівності включає недопущення будь-яких форм дискримінації та її повну заборону. Однак, слід зазначити, що різні процесуальні статуси суб'єктів владних повноважень не можуть вважатись дискримінацією, а отже не можуть нівелювати принцип рівності, тобто має бути легітимною мета та співвідношення між засобами, що використовуються та метою, яку переслідують сторони.

У підтвердження цього Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Мала проти України» (заява № 4436/07, п. 48) зазначив, що справедливий судовий розгляд включає в себе можливість ефективно представляти свою справу в суді і користуватись всіма правами, що включає в себе розуміння рівності⁵⁶.

На цій можливості реалізації права на судовий захист наголошується і у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Волошин проти України»

---

⁵⁴ Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

⁵⁵ Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>

⁵⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мала проти України» (Заява № 4436/07) від 3 липня 2014 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23#Text

(заява № 15853/08, п. 31), яке вимагає серед іншого діяти в умовах, що не ставлять особу у суттєво невігідне становище порівняно з її опонентом⁵⁷. Таким чином, принцип рівності можна вважати як основу справедливого судочинства, що є підґрунтям для розуміння «права на справедливий суд та справедливий судовий розгляд», гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

2) забезпечення доведеності вини;

Право на судовий захист включає в себе вимогу обов'язкового і активного здійснення судом судового провадження. Мова йде про швидке здійснення провадження, але з обов'язковим дотриманням при цьому усіх прав сторін. При цьому суддя має право вимагати від учасників процесу необхідних пояснень, особистої явки на засідання, свідчень та повинен контролювати цей процес. У ході доведеності вини суддя має виключати з провадження ті сторони, чий свідчення та покази не мають відношення до справи, а також обмежувати кількість свідків по справі.

Конституційний Суд України у своєму рішенні постановив, що закриття кримінального провадження стосовно особи без її на те згоди та без ефективного судового захисту є порушенням конституційного права особи на судовий захист, оскільки залишається сумнів у невинуватості особи та унеможлиблює її реабілітацію після такого закриття. Суд не може визнати особу винною, доки її вину не буде встановлено та доведено доказами у судовому порядку у судовому процесі. Докази вини повинні бути достатніми, не викликати жодних сумнівів. Право на судовий захист гарантує, що вина особи буде доведена, а будь-які сумніви мають тлумачитись на її користь. Таку позицію підтверджує і Маляренко Т., вказуючи, що у всіх ситуаціях від яких залежить правовий результат висновок судді чи суду повинні ґрунтуватися на відповідних доказах, зібраних у встановленому законодавством порядку⁵⁸.

---

⁵⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волошин проти України» (Заява №15853/08) від 10 жовтня 2013 року https://court.gov.ua/sud1690/evro_sud/voloshin_protty_ukr

⁵⁸ Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Т. Маляренко. К. : Юрінком Інтер, 1999. С. 71-72.

Під час проведення досудового розслідування та судового розгляду підозра та обвинувачення щодо особи повинні бути обґрунтовані доказами та підтвержені ними. Якщо вина обвинуваченого не буде доведена чи вставленою, суд повинен визнати його невинуватим, винести виправдувальний вирок та забезпечити йому право на відшкодування. Така компенсація є відшкодуванням особі майнової та моральної шкоди та здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, яка завдана незаконним обвинуваченням. Це передбачено цивільним законодавством та Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

На реалізації права на судовий захист у процесі доведення вини наголошує і Європейський суд з прав людини. У рішенні від 10.12.2009 року (остаточне рішення від 10.03.2010 року) в справі «Шагін проти України» ЄСПЛ зазначив, що принцип презумпції невинуватості є складовою права на справедливий судовий розгляд кримінальної справи та підкреслив право на судовий захист у процесі встановленні вини особи. Цей принцип не лише забороняє передчасне висловлювати думку судом про те, що особа, яку обвинувачено у вчиненні злочину, є винною. Він також забороняє робити це стосовно поточного (триваючого) провадження, так як це може зашкодити оцінці фактів компетентними судовими органами⁵⁹.

3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, невід'ємними частинами права на судовий захист є змагальність процесу. Про це, а також про право на ефективну участь йдеться у Рішенні ЄСПЛ «Екбатані проти Швеції»⁶⁰.

---

⁵⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Шагін проти України" (Заява N 20437/05) від 10 грудня 2009 року

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

⁶⁰ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Екбатані (Ekbatani) против Швеции» від 26 травня 1988 р <https://precedent.in.ua/2016/04/09/ekbatany-protyv-shvetsyy/>.

Аналізуючи принцип змагальності зазначимо, що він знаходить свій прояв у двох функціях - обвинувачення і захисту, які є протилежними, та під час реалізації яких сторони, для відстоювання своїх інтересів, наділяються правами, які дають можливість їм перебувати у однаковому стані та зрівнюють їх та їх можливості у процесі судочинства.

Принцип змагальності знаходить свій прояв не лише у Основному законі України, а й у ч. 3 ст. 2 та ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України, ст.ст. 12, 13 Цивільного процесуального кодексу України, ст.ст. 13, 14 Господарського процесуального кодексу України. Ці норми гарантують, що судочинство має здійснюватися на засадах змагальності сторін; кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається, як на підставу своїх вимог або заперечень⁶¹. На нашу думку, закріплення принципу змагальності та принципу рівності сторін у законодавстві та його безумовна реалізація є необхідними передумовами сприйняття судового рішення як належного та обов'язкового як сторонами процесу так і громадськістю.

Реалізуючи право на судовий захист сторони мають право вільно надавати докази, які стосуються та мають відношення до справи, володіти інформацією щодо інших доказів, тобто бути обізнаними щодо усіх інших доказів, наданих до них коментарів, спостережень, мають право надавати пояснення щодо них, мати достатній час для ознайомлення з доказовою базою.

Принцип змагальності вимагає від суду бути об'єктивним і неупередженим. У своїй процесуальній діяльності суддя повинен створити необхідні умови та забезпечити можливість усім сторонам реалізувати свої права і обов'язки, щоб кожна з них могла у повному обсязі виконати усі процесуальні дії, дослідити обставини справи. З урахуванням вимоги законності і обґрунтованості

---

⁶¹ Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
Господарський процесуальний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

судового вироку, головуючий суддя не має права закінчити судове слідство, доки не будуть з'ясовані усі обставини справи. Суддя також уповноважений законом здійснювати та ініціювати окремі дослідження за власною ініціативою.

Здійснення судочинства на засадах рівності та змагальності сторін логічно вимагає дотримання принципу справедливості та справедливого судочинства. Тому й Верховний Суд у ряді своїх рішень виходить з того, що одним з елементів верховенства права є дотримання прав людини, зокрема права сторони спору на представлення її позиції та права на справедливий судовий розгляд.

Принцип змагальності тісно пов'язаний з принципом рівності адже кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з іншими. Про це йдеться у п. 24 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України». Звідси, кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво не вигідне становище відносно другої сторони⁶². При цьому суд виступає як об'єктивний та неупереджений арбітр у дослідженні доказів, не приймаючи жодну з позицій та не має права направляти матеріали кримінального провадження на додаткове розслідування, давати органам досудового розслідування вказівки щодо поповнення доказової бази тощо. Однак, це не виключає його активності у дослідженні та перевірці наданих сторонами доказів у справі.

Таким чином, змагальність варто розглядати як основну складову концепції «справедливого судового розгляду», що включає принцип рівності сторін та їх ефективної участі. Змагальність має бути направлена на з'ясування усіх обставин справи, що здійснюється шляхом дослідження судом наданих сторонами доказів і пояснень у межах судового процесу. Застосування цього принципу має на меті убезпечити суддю від впливу на нього тих доказів, які одна з сторін не змогла оцінити та пояснити, від несуттєвих доказів, що не мають відношення до справи.

---

⁶² Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Надточій проти України" (Заява N 7460/03) від 15 травня 2008 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text

4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором;

Вказана норма передбачає участь прокурора у судовому розгляді. Законодавчо передбачено, що прокурор бере участь у розгляді справ судом, зокрема це стосується категорії кримінальних справ. Однак підтримка державного обвинувачення прокурором не є обов'язковою вимогою кожної справи. У випадках, коли буде встановлено необґрунтоване притягнення особи до відповідальності та з метою виправлення помилок досудового слідства прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді, що вимагає у подальшому прийняття рішення про закриття кримінальної справи. Така відмова може бути повною або частковою.

Повністю відмовляючись від обвинувачення прокурор пропонує закрити справу в повному обсязі обвинувачення. При цьому повністю заперечується обвинувачення і припиняється обвинувальна діяльність.

Також він може відмовитись від обвинувачення у певній частині, що означає зміну його позиції та зміну початкового обвинувачення. У разі не доведення вини особи у одному з злочинів, прокурор повинен не змінювати обвинувачення, а відмовитись від нього у частині, яка стосується цього злочину. Тобто часткова відмова прокурора від підтримання обвинувачення можлива в разі відмови від обвинувачення у вчиненні окремого злочину, який входить до сукупності злочинів, тобто якщо надійшла пропозиція закрити справу за однією або кількома статтями Кримінального кодексу України, залишивши обвинувачення в інших злочинах.

Зміна обвинувачення у судовому процесі знаходить свій прояв у нормативно-процесуальному акті, який засвідчує рішення компетентного органу і має відповідні правові наслідки, такі як зміну кваліфікації діяння, пом'якшуючі нововиявлені обставини, виключення деяких епізодів у багато-епізодному діянні, зменшення обсягу обвинувачення у розмірі, наслідках, виключення кваліфікуючих ознак, які обтяжують відповідальність. Таким чином, частково відмовляючись від обвинувачення прокурор заперечує певні елементи

обвинувачення та сприяє збереженню тих, які уможливають часткову реабілітацію підсудного, тобто фактично коригує обвинувачення згідно з встановленими та виявленими обставинами. Така часткова відмова прокурора від обвинувачення здійснюється у ході реалізації ним його функції підтримання обвинувачення у разі відсутності впевненості і переконаності у вині підсудного, зберігаючи при цьому власну позицію обвинувача, але яка є дещо зміненою. З'ясуванню під час судового розгляду підлягає обґрунтованість висновку про винуватість підсудного. Однак, відмова від підтримання державного обвинувачення має бути законною, що можливе у разі втрати переконання у винності особи, оскільки згідно чинного законодавства будь-який сумнів повинен тлумачитись на користь підсудного. Цілком ймовірно, що прокурор має змінити свою позицію переконання у вині особи на переконання у невинності, оскільки дані судового слідства неспростовно свідчать про непричетність підсудного до вчинення злочину.

Саме тому підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором як одна із засад судочинства є гарантією реалізації права особи на судовий захист. Вона покладає зобов'язання на прокурора у суді вжити усіх заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, а також виявити обставини, що викривають або виправдовують особу, пом'якшують його відповідальність.

5) забезпечення обвинуваченому права на захист;

Кожен має право на правову допомогу, - і така теза закріплена не лише у Конституції України, а й у ряді міжнародних нормативів. Право на правову допомогу полягає у тому, що кожен хто її потребує має право доступу та захисті у суді за допомогою захисника.

Реалізуючи право на судовий захист кожен повинен мати можливість використати правову допомогу: мати доступ до досудових консультацій, можливість отримати юридичну допомогу в суді, отримувати правову допомогу на пільгових умовах за наявності певних підстав та випадків, що визначені у законодавстві. Отже, звідси слідує, що невиконання цієї норми та

ненадання захисником правової допомоги й захисту особі є суттєвим порушенням прав людини та її правового статусу під час судового звернення.

Обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення повинен мати час і можливість для підготовки свого захисту, може використовувати допомогу захисника, вибраного на власний розсуд або одержувати її безоплатно⁶³, тобто мова йде про і право на безкоштовну правову допомогу і про обов'язкове надання такої допомоги державою. Тому при вирішенні питання правової допомоги, у законодавстві мають бути передбачені підстави її надання та отримання. Мова йде про визначення виду вчиненого діяння, можливе покарання за нього, складність діяння, стан та особистість особи, що потребує такої допомоги.

Однак, забезпечення обвинуваченому права на захист ще не означає її ефективність та бажаний результат для особи, на який вона розраховує. Навіть у випадках умисного чи неумисного ухилення від виконання обов'язків захисником особа не повинна страждати від цього, тобто процедура захисту має бути безперервною. На цьому наголошується у Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Чекалло проти Португалії», де визначено, що явне ненадання захисником правової допомоги й захисту може бути порушенням, тому повинна бути можливість заміни захисника та притягнення попереднього до відповідальності⁶⁴.

Забезпечуючи право на судовий захист та зокрема право на захист у Резолюції (78)8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації рекомендовано надавати таку допомогу усім без винятку без урахування фінансової спроможності особи⁶⁵ та незалежно від стадії процесу. Також рекомендовано надавати особі можливість вибору фахівця-захисника, якщо є така можливість та право на його зміну.

---

⁶³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

⁶⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чекалла против Португалии» (Заява № 38830/97) від 10 жовтня 2002 р.

⁶⁵ Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації» [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

Оплата правової допомоги має бути покладена на державу, яка бере на себе зобов'язання періодично переглядати її з урахуванням змін у суспільстві, має довести порядок та процедуру надання такої допомоги до усіх зацікавлених суб'єктів. Обвинувачений може розраховувати на отримання кваліфікованих юридичних консультацій, які мають надаватись на безоплатній основі або за умови сплати вартості, яка буде можливою для особи⁶⁶.

Отже, на наше переконання, у законодавстві має йти мова не лише про забезпечення обвинуваченому права на захист, а про забезпечення ефективного права на захист. Тому суди не повинні лише спостерігати за випадками неефективного представництва інтересів особи, а мають мати законодавчі регулятори для усунення таких дій та забезпечення ефективного виконання адвокатом своїх обов'язків.

б) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;

Справедливий суд не може бути закритим і таємним, тому законодавча вимога здійснення гласного судового процесу та публічного розгляду справи означає посилення довіри до судів, робить правосуддя прозорим та справедливим. Публічний розгляд включає в себе поняття добросовісності процесу, можливість особи не тільки бути присутньою на засіданні, але й можливість отримувати інформацію про докази, надавати їх, володіти іншою важливою інформацією. Звичайно, як міжнародним так і національним правом передбачені випадки нівелювання цим принципом в інтересах моралі, громадського порядку, безпеки, інтересах неповнолітніх чи малолітніх осіб, з метою захисту особистого життя чи у випадках, коли публічність буде шкодити інтересам здійснення судочинства.

Говорячи про гласність можна говорити й про прозорість цього процесу. Однак, повна прозорість неможлива, зокрема коли йде мова про необхідність захисту ефективності розслідувань та інтересів учасників судочинства. Як

---

⁶⁶ Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації» [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

свідчить досвід зарубіжних держав, судова влада має бути відкритою, зокрема робити заяви для ЗМІ відносно судових справ, а журналісти мають висвітлювати судові рішення у справах, які є предметом підвищеного інтересу суспільства.

Питання можливості допуску телевізійних камер до судової зали при розгляді будь-яких питань є предметом широкої дискусії. З одного боку можна говорити про публічний характер судових слухань, що є однією з процесуальних гарантій в демократичному суспільстві, з іншого - як міжнародне так і національне законодавство дозволяють робити винятки з принципу публічності судочинства. Принцип відкритості та гласності процесу передбачає, що громадянам та працівникам ЗМІ повинен дозволятися доступ до судових зал, у яких проходять слухання, але поряд з цим існує ризик того, що присутність телевізійних камер в суді може зашкодити провадженню та змінювати поведінку осіб, що беруть участь у слуханнях (судді, прокурори, адвокати, сторони, свідки тощо). Зокрема, коли здійснюється телевізійний запис судових слухань, головуючий суддя повинен мати можливість приймати рішення щодо умов зйомок та переривання трансляції засідання у будь-який час. Такі заходи є необхідними для захисту прав осіб, які беруть участь у процесі.

Варто також звертати увагу на процеси, які торкаються приватних справ чи особистого життя людей. Мова йде про інформацію, яка може вважатись конфіденційною та не підлягає розголошенню, або якщо її розголошення може зашкодити інтересам особистості. Тому Комітету Міністрів Ради Європи рекомендує ЗМІ розробити власні кодекси професійної поведінки для забезпечення збалансованого висвітлення судових процесів, щоб досягти їх об'єктивності. На нашу думку така пропозиція є слушною і має бути реалізована. Однак, незважаючи на вищевказані обставини, можуть бути причини, які можуть нівелювати вимоги гласності і стосуються вони проведення зйомок процесів у конкретних справах, наприклад, для освітніх цілей або для збереження на плівці слухань, які мають особливе історичне значення для майбутнього використання. У таких випадках Комітету Міністрів Ради Європи наголошує на необхідності захисту осіб-учасників слухань через забезпечення того, що методи зйомки не

заважають належному проведенню слухань⁶⁷. Тому судам, необхідно віднайти баланс між питаннями захисту людської гідності, приватності, репутації, презумпції невинуватості, з одного боку, та свободи слова, яке гарантується, з іншого. Тому у такому контексті у процесі судової реформи та на виконання рекомендацій міжнародної спільноти варто створити ефективний механізм для врегулювання взаємовідносин суддів та ЗМІ, також необхідно заохочувати створення інформаційних служб в судах, які б реалізуючи принцип гласності судового процесу надавали ЗМІ фактичну інформації про судові рішення, сприяли підтриманню зв'язків зі ЗМІ щодо слухань у справах, які викликають особливий суспільний інтерес, надавали роз'яснення або уточнення за фактами справ, які висвітлюються в ЗМІ⁶⁸.

У цьому контексті варто звернути увагу й на застосуванні ІТ технологій, які відіграють важливу роль у судочинстві. Судовим органам необхідно мати сучасні технічні засоби для здійснення правосуддя. Певна роль у цьому інформаційних технологій, які дають можливість здійснювати більш ефективний, прозорий розгляд справ. Наприклад, звернення до послуг ІТ покращує документообіг. При цьому сторони та їхні представники можуть отримати доступ до інформації по справах, в яких вони є зацікавленими особами. Застосування відео-конференцзв'язку може полегшити процес проведення судових засідань з точки зору безпеки учасників. В належних випадках заяви, зроблені під час досудового провадження, записуються на відео зокрема для уникнення ставки віч-на-віч або непотрібних повторних опитувань, які можуть завдати травматичного впливу. Під час судового процесу аудіовізуальні технічні засоби можна застосовувати для того, щоб компетентний орган міг заслухати всіх причетних осіб за фізичної відсутності інших таких осіб.

Іноді, говорячи про гласність судочинства можна спостерігати використання терміну «відкритості процесу», однак, відкритість, на нашу думку,

---

⁶⁷ Рекомендація № R (95) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів) Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с.

⁶⁸ Рекомендація № R (95) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів) Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с.

передбачає чіткий та прозорий процес розгляду справи, можливість спостерігати за процесом, тоді як гласність забезпечує можливість сторонам бути активними учасниками справи. Проте у будь-якому випадку розглядати ці принципи варто у взаємозв'язку і це варто передбачити у нормах Конституції України.

7) розумні строки розгляду справи судом;

Право на судовий захист вимагає прийняття судом рішення у короткі строки, без затягування. Однак при цьому одночасно мова має йти про якісне судове рішення, про забезпечення гармонійності між швидкістю та іншими вимогами, що визначені у законодавстві. Таким чином не можна ставити знак рівності між категоріями якість та продуктивність. Тому доречно у законодавстві визначити оптимальні практики у судочинстві, запроваджувати та заохочувати їх.

У справах, що не відносяться до кримінальної спрямованості відлік строків розпочинається з моменту подачі позову та закінчується у момент його оскарження у апеляційних інстанціях, коли спір остаточно є вирішеним. У деяких ситуаціях він вираховується з часу, який обумовлений певними попередніми заходами (наприклад, розгляд у адміністративному порядку). У кримінальних справах строк обчислюється з часу висування обвинувачення.

Зазначимо, що міжнародне законодавство не визначає, що є розумним строком. Це пов'язано з індивідуальністю цього питання та особливістю кожної справи і ситуації, але визначає, щоб він був розумним в ході судового провадження. Це питання є важливим для вирішення і закріплення у національному законодавстві, бо закон повинен гарантувати визначеність для особи та відповідний термін її перебування у певному статусі. Недопустимим є довге перебування особи у статусі, який не визначає його повну провину. Тому у цьому й роль принципу розумності строку. Ведучи мову про те, наскільки строк є «розумним» варто скористатись думками міжнародної спільноти. Зокрема, вважається, що при оцінці розумності строку слід враховувати такі критерії, як складність справи, яка розглядається, поведінку

заявника, поведінку органів влади та значення спору для заявника, його зацікавленість у результаті розгляду⁶⁹.

8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення;

Право на судовий захист передбачає можливість кожного оскаржити судові рішення. Мова йде про можливість звернення кожного учасника судового провадження, у тому числі підсудного, до судів апеляційної та касаційної інстанцій. Таким чином, реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень, а перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Право на судовий захист включає право особи на перегляд справи у порядку апеляції, у ході якого суд не зобов'язаний враховувати докази, що надавались у суді першої ланки, окрім випадків, коли такі факти не були відомі, або з'явився новий суттєвий свідок, тобто наявна особлива підстава для визнання і врахування таких фактів.

Важливою гарантією цього є право сторін на ознайомлення з термінами та порядком апеляційного оскарження. Такі положення мають виключати контроль вищестоячих судів над нижчестоящими, зокрема шляхом надання вказівок, контролю за веденням засідання, втручання у процес правосуддя.

У процесі реформування судочинства міжнародна спільнота рекомендує у національному законодавстві передбачати випадки, які:

- виключають право на апеляцію, і це не може вважатись обмеженням права особи на захист.

Мова йде про те, аби надати можливість судам другої інстанції переглядати лише належні та суттєві справи. Тому доречним у законодавстві буде визначення категорії справ «які не підлягають апеляції» (на зразок позовів на невеликі суми, оскарження явно доведеного спору з достатньою доказовою

---

⁶⁹ Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя 2016. С. 144. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_UKR

базою). Обов'язковим при цьому є запровадження термінів апеляційного перегляду та апеляційного звернення.

- передбачають можливість суду апеляційної інстанції відхилити необґрунтовані скарги, із застосуванням до сторін санкцій у вигляді грошових обмежень.

- передбачають можливість призупиняти прийняті судові рішення та їх виконання у випадках можливості завдання другій стороні шкоди, або у випадку, якщо це призведе до неможливого правосуддя у майбутньому, при цьому визначивши можливість внесення застави для забезпечення присудженої суми.

У разі невиконання рішення, яке має бути виконано негайно або ненаданні достатнього підтвердження необхідності перегляду передбачити можливість суду апеляційної інстанції відмовляти у слуханні. У разі затримок судового розгляду з вини однієї з сторін, покласти на неї обов'язок покрити додаткові видатки.

- визначають та встановлюють обмеження з питань, які підлягають апеляції, обмежити розгляд лише відповідними й обґрунтованими підставами для оскарження, зокрема у разі надання сторонами нових фактів, які не стосуються справи.

У процедурі апеляційного розгляду варто дозволити судам та сторонам погоджуватися з обставинами справи, які встановлені під час розгляду у суді першої інстанції.

Заслуговують на увагу й заходи щодо вдосконалення судочинства у Вищих спеціалізованих судах. При цьому варто враховувати розгляд справи у двох попередніх ланках. Апеляції мають подаватися щодо тих справ, які заслуговують спеціального судового розгляду, тобто у справах порушень права інтелектуальної власності та вчинених корупційних правопорушень. Однак, рекомендовано визначити обмеження щодо звернень, зокрема коли суб'єкти не можуть обґрунтувати причини подальшого перегляду. Винесені рішення судом

другої інстанції повинні бути виконані, якщо суд не відстрочить їх виконання або особа, яка подає апеляцію, не винесе належне забезпечення.

- визначають підстави для оскарження рішення національного суду у міжнародній інституції.

- передбачають випадки, за яких в результаті прийняття рішення відбувались помилки, що можуть викликати сумнів у справедливості такого рішення.

- передбачають підстави перегляду рішення, якщо потерпіла сторона продовжує зазнавати негативних наслідків рішення, яке було прийнято судом та якщо таке рішення не здатне захистити особу, права якої порушені.

В такому випадку мова має йти про повторний розгляд справи або поновлення провадження. Таким чином, право на захист включає в себе забезпечення права на апеляційний перегляд справи (повторний розгляд справи та поновлення провадження). І такі випадки мають бути чітко регламентовані і передбачені у національному законодавстві.

9) обов'язковість судового рішення

Невід'ємною складовою права на судовий захист є його виконання. Під цим варто розуміти законодавчо передбачені дії, спрямовані на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави, а також введення в дію судових рішень. Воно може включати в себе розпорядження виконати рішення, утриматися від виконання певних дій або сплатити те, що було присуджено, або ж може передбачати накладення фінансових (штрафних) санкцій чи позбавлення волі.

Забезпечуючи виконання судового рішення держава бере на себе зобов'язання створити відповідні організаційно-правові механізми щодо реалізації права на виконання судового рішення, які здатні гарантувати його здійснення та обов'язковість судових рішень, що набрали законної сили⁷⁰.

---

⁷⁰ Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019 у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>

Однак, держава повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати їх функціонування у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судове рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі й державним органом.

Конституційний Суд України у своєму рішенні наголошує, що «визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам верховенства права та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист; невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запроваджуваної нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність»⁷¹. З цим неможливо не погодитись, адже повага до суду та судових рішень формується у свідомості і рішення судової інстанції має бути виконане, як гарантія функціонування правосуддя у державі.

Проте, держава у свою чергу повинна створити такі умови, за яких виконання судових рішень буде швидким та результативним. Для реалізації вказаного та виконання судового рішення його суть та припис мають бути зрозумілими для виконавців. Згідно з позицією Європейського суду з прав людини, судове рішення має бути таким щоб його можна було виконати⁷². Таким чином ЄСПЛ наголошує на гарантіях захисту прав кожної людини та їх дотриманні.

Ведучи мову про виконання рішень суду зазначимо, що має бути не лише законодавчою вимогою, яка має виконуватись, але й певним проявом свідомої поваги усіх учасників процесу, громадян інших суб'єктів до рішень судової влади. Виконання рішень суду є остаточною стадією судового

---

⁷¹ Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019 у справі за конституційного скаргю Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>

⁷² Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. С. 145 https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

процесу, яка включає в себе усвідомлене розуміння належного, справедливого суду та є гарантуванням існування у державі доступу до суду.

Відтермінування процедури виконання рішення не повинно мати місце, окрім тих підстав, які передбачені законом. Однак, при розгляді заяв щодо відстрочки виконання рішення суд має врахувати її доцільність. «При вирішенні заяв про відстрочку або розстрочку виконання рішення, встановлення або зміну способу й порядку його виконання суду потрібно мати на увазі, що їх задоволення можливе лише у виняткових випадках, які суд визначає виходячи з особливого характеру обставин, що ускладнюють або виключають виконання рішення (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність у нього майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувачу, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо)⁷³.

Наразі вирішення проблеми своєчасного, якісного, вчасного та повного виконання судових рішень є одним із завдань реформування судової системи. Вагома роль у цьому і державних (приватних) виконавців, які мають розуміти важливість виконання рішень суду та виконуючи рішення повинні робити це сумлінно, поважати інтереси стягувачів, боржників, дотримуватися принципів верховенства права, законності, бути справедливими, неупередженими, добросовісними, сумлінними. Тому у процесі реформування варто передбачити та закріпити у національному законодавстві випадки можливої затримки виконання рішень суду у зв'язку з їх складністю, поведінкою сторін, сумою і характером діяння і відшкодуванням, що буде сприяти доступу кожної особи до правосуддя. Невиконання цієї вимоги та її недотримання буде сприяти обмеженості доступу осіб до правосуддя та нівелювати принцип довіри до суду і верховенства права. Цю тезу підтверджує і міжнародне законодавство за яким право на доступ до суду включає також і право на виконання його рішень без затримок. Міжнародна спільнота вимагає від

---

⁷³ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 14 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконанні провадження»

держав членів ЄС забезпечення виконання судових рішень без затримки і затягування.

Таким чином, ефективне виконання судового рішення є основним елементом принципу верховенства права. Важливо забезпечити довіру громадськості до судових органів. Незалежність судової влади і право на справедливий судовий розгляд є марними, якщо рішення не виконується.

Продовжуючи аналіз реалізації права на судовий захист ми не можемо оминати умови сьогодення, у яких це право реалізується. Говорячи про функціонування судочинства в умовах воєнного стану варто зазначити про зміни, які відбулись у процесі здійснення судочинства. У період війни гостро постали питання діяльності судів, які опинились на окупованих територіях, неподалік лінії бойових дій, тому питання стану реалізації конституційного права на судовий захист на цих територіях досить непросте. Однак, як відомо, навіть попри військовий стан конституційне право на судовий захист не може бути обмежене. Тому владними інституціями було прийнято ряд рішень якими визначались невідкладні заходи для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ з метою забезпечення реалізації права кожного на захист. Зокрема, було розроблено рекомендації для суддів щодо відкладення розгляду справи, якщо учасники судового процесу не можуть подати заяву про відкладення її розгляду, їх неможливості прибути до суду; визначались випадки розгляду справ які не є невідкладними та які можуть розглядатись лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників процесу; роз'яснювались можливості причини розгляду справ в режимі відеоконференції тощо.

З метою забезпечення права на судовий захист було розроблено заходи щодо **дистанційної участі сторін у судовому засіданні під час війни**, процедури здійснення відео конференції під час судового засідання за межами суду шляхом використання інформаційних систем. Також розроблено процедуру здійснення відео конференції під час судового засідання за межами суду шляхом використання системи EasyCon та інших аналогічних систем.

Така можливість зумовлена воєнними діями та забезпечує громадянам їх право на справедливий судовий розгляд. Таким чином вказані кроки сприяли проведенню судових засідань в дистанційному форматі, однак варто зазначити, що вони не завжди були дієвими. Це пов'язано з тим, що нині в Україні все ж відсутнє повністю безпечне місце для судового провадження, тому виникає необхідність подекуди зупиняти його для забезпечення безпеки учасників судового розгляду, адже право на життя є найголовнішою цінністю, яку покликані захищати держава та державні інституції. Питаннями, які актуалізувались в цей період були терміни здійснення судочинства, так як воєнний час міг призводити до непередбачуваних обставин та непередбачуваного затягування розгляду, а тому був вагомим фактором для поновлення або продовження строку судового розгляду.

Для забезпечення права кожного на судовий захист в період здійснення війни на законодавчому рівні було передбачено випадки щодо зміни територіальної підсудності, коли у випадках припинення роботи суду справи, які у ньому розглядались передаються до іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на тій території, де припинив діяльність відповідний суд. Це є певною гарантією, що розгляд справи все ж буде здійснюватися, і саме тим судом, який має територіально близьке розташування, а відповідно право на судовий захист буде забезпечено.

Враховуючи те, що воєнні дії на українських територіях тривають, є потреба у зміні нормативно-правової бази, зокрема внесенні відповідних змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України у питаннях здійснення судочинства в умовах воєнного та надзвичайного стану. Такі зміни покликані закріпити можливість безперервної, чіткої, справедливої судової процедури захисту прав людини та їх відновлення із забезпеченням та дотриманням безпеки кожного учасника судового процесу, можливістю дистанційної роботи, застосуванням інформаційних технологій під час судочинства, виключення випадків

затягування розгляду справ, особливості вручення копії судових рішень тощо. Швидкий та оперативний судовий розгляд має підвищувати довіру до судової влади та захищати інтереси громадян у будь-яких умовах, сприяючи при цьому якісному та ефективному судочинству⁷⁴.

Повертаючись до нашого дослідження відзначимо, що реалізуючи право на судовий захист особа може звертатись за допомогою, зокрема звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст.55 Конституції України). Мова йде про осіб, які через власний фізичний стан, вік, недієздатність або обмежену дієздатність неможуть самостійно захистити свої права і свободи та бути активними учасниками судового процесу. У таких випадках Омбудсмен, реалізуючи право на судовий захист таких осіб, може бути присутнім на засіданнях судів, де розглядається справа такої особи, а також особисто або через свого представника в установленому законом порядку представляти їх інтереси, вступати у справи, провадження в яких відкрито на будь-якій стадії судового розгляду, та у будь-якому суді, ініціювати перегляд судових рішень, тощо.

Право Уповноваженого звертатись до суду для захисту чужого інтересу передбачено також і Цивільним процесуальним кодексом України, який з метою захисту прав і свобод людини й громадянина у випадках, що визначені законом, може особисто або через свого представника звертатися до суду з позовом (заявою), брати участь у розгляді справ, на будь-якій стадії розгляду вступати в справу, подавати апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами⁷⁵. За таких обставин Уповноважений виступає активним учасником судового провадження, але при цьому статус його залишається законодавчо не врегульованим⁷⁶.

Продовжуючи аналіз реалізації права на судовий захист звернемося до ч.3 ст. 55 Конституції України, яка гарантує, що кожен має право на звернення з

---

⁷⁴ Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану <https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu>

⁷⁵ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

⁷⁶ Тимошевська І. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник судового процесу. Підприємництво, господарство і право 4/2020 с. 54-59

конституційною скаргою до Конституційного Суду України з чітко визначених підстав та чітко передбаченому законом порядку». Конституційний Суд України займає особливе місце в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина, а його діяльність є складовою вказаного механізму. Він сприяє розкриттю не лише суті та змісту конституційних прав і свобод, але й у подальшому дає можливість для їх реалізації.

Формою звернення до Конституційного суду для реалізації права на судовий захист є конституційна скарга. Вона надає можливість фізичним та юридичним особам приватного права звертатися до суду з приводу порушення їх прав і свобод актом, який застосовувався або має застосовуватися в їх конкретній справі у судах загальної юрисдикції. Відповідно, Конституційний Суд має прийняти рішення щодо конституційності цього акта і у разі визнання його неконституційним справа такого суб'єкта повинна бути переглянута. Отже, мова йде про захист прав і свобод судом шляхом визнання неконституційним певної правової норми. За допомогою такого механізму порушені права і свободи відновлюються, а у окремих випадках відкривається окреме провадження для розгляду питання про визнання певного закону неконституційним⁷⁷.

Право на судовий захист може бути реалізовано й за межами України. Це підтверджує ч.4 ст. 55 Конституції України, вказуючи на право кожного звертатись для захисту прав та свобод до міжнародних установ чи організацій, членом або учасником яких є Україна, але після того як особа використає усі національні засоби юридичного захисту. Таким чином, можливість судового захисту прав людини не обмежується лише національними судами.

Варто погодитись з позицією В. Тація у тому, що суди в своїй практиці мають звертатися до положень визнаних Україною міжнародно-правових договорів з прав людини в процесі тлумачення відповідних норм національного законодавства, що дасть змогу забезпечити його застосування у світлі

---

⁷⁷ Ткачук П. Роль і місце Конституційного Суду України у захисті основних прав і свобод людини Вісник Конституційного Суду України №4. 2020. С. 123

міжнародних стандартів прав людини⁷⁸. Тому судовий захист прав людини може вважатись найбільш демократичним інструментарієм держави, яка позиціонує себе як правова⁷⁹.

Особа, права якої порушені представниками публічної влади, їх посадових чи службових осіб можуть звернутись до Європейського суду з прав людини, міжнародних організацій. Однак є виключення, які полягають у неможливості реалізувати право на судовий захист у цих органах, якщо права були порушені фізичними чи юридичними особами, що не є представниками влади, представниками правоохоронних органів. Це пояснюється тим, що до компетенції ЄСПЛ входять питання розгляд скарг лише на державу, яка на законодавчому рівні не забезпечує захист прав і свобод, а не на конкретного суб'єкта владних повноважень. Крім того право на судовий захист в ЄСПЛ може бути реалізовано за умови, що спір носить серйозний характер з приводу права чи обов'язку, які передбачені у законодавстві певної країни; результат судового розгляду таких вимог має бути вирішальним для такого права чи обов'язку права чи обов'язку є цивільними за своєю природою.

Рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання, вони впливають на їх на уряди та покликані звертати увагу держав на своє національне законодавство, що урегульовує процеси захисту прав людини і громадянина та удосконалювати його. Проте Європейський суд не можна вважати апеляційною чи касаційною інстанцією, адже він не має повноважень скасувати або змінювати факти, встановлені національними судами.

До міжнародних організацій які сприяють праву на судовий захист можна віднести Генеральну Асамблею ООН, Економічну та Соціальну Раду, що діє під керівництвом Генеральної Асамблеї. Вони є універсальними, так як їх діяльність поширюється незалежно від кордонів.

В рамках ООН діють спеціалізовані правозахисні організації, серед яких Комісія з прав людини та Підкомітет з попередження дискримінації та захисту

---

⁷⁸ Тацій В. Імплементация европейских стандартов в галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. Право України. 2010. № 10. С. 49.

⁷⁹ Ківалов С.В. Актуальні проблеми судового захисту прав людини в Україні і міжнародні стандарти. Актуальні проблеми політики: Зб. наукових праць. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 34. С.6.

прав меншин, Комісія із становища жінок, які утворені у рамках Економічної та Соціальної Ради, Центр з прав людини, Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, Верховний Комісар ООН з прав людини, які створені в рамках Секретаріату ООН. Також діють Комітет ООН з прав людини, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань. До спеціалізованих установ ООН відносять Міжнародну Організацію Праці (МОП) та Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО).

До організацій, які діють у межах певного регіону світу відносять Міжамериканську комісію з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканську комісію прав людини та народів, які уповноважені розглядати заяви громадян та юридичних осіб про масові та систематичні порушення прав людини⁸⁰.

Таким чином, для успішної реалізації права на судовий захист проведення судової реформи є нагальною необхідністю. Реформування судівства повинно бути направлене на реалізацію та забезпечення принципу верховенства права, відновлення довіри до судової влади, за допомогою створення умов доступного правосуддя та забезпечення конституційних норм у частині права на судовий захист.

Ефективні засоби судового захисту прав людини мають включати:

- розумну тривалість провадження, що передбачає стабільність процесу та запобігає зволіканням, а також передбачає прискорений рух провадження.

Мова йде про чіткі, передбачені у законодавстві механізми покарання свідків за ухилення від дачі показів та пояснень, експертів, спеціалістів, які були залучені проте безпричинно не виконали свої обов'язки із застосуванням до них санкцій (штрафи, відшкодування збитків). Варто також законодавчо визначити випадки розгляду справ у режимі відеоконференції та залучення до них усіх учасників процесу.

---

⁸⁰ 29. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. С. 47

- законодавчо передбачені підстави щодо якнайшвидшого розв'язання спорів у невідкладних справах, із застосуванням медіаційних процедур (що стосуються незаперечного права, претензій на невеликі суми, у зв'язку з дорожньо-транспортними пригодами, трудовими правовідносинами, відносинами між орендодавцем і орендаром, питаннями щодо аліментних виплат, тощо).

- встановлення критеріїв визнання справи терміновою та суддів, які можуть розглядати такі справи; передбачити у законодавстві право сторін подавати клопотання про прискорення провадження у разі недотримання встановлених законодавчо термінів

- стале фінансування судів та створення належних умов для їх функціонування, а також тих органів, робота яких пов'язана з діяльністю судів

- розвиток електронного судочинства.

Забезпечити розгляд онлайн певних категорій справ, розвивати та запроваджувати електронний документообіг, розвивати сайти судових органів з розміщенням там повної, достовірної інформації необхідної учасникам процесу.

- перезавантаження окремих судових органів, таких як Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Конституційного Суду України, тощо.

- врегулювання процедури кваліфікаційного оцінювання кандидатів на суддівські посади, прозорий конкурсний відбір суддів апеляційних та місцевих судів, Вищого суду з питань інтелектуальної власності тощо⁸¹.

- вирішення проблеми вчасного та повного виконання судових рішень, у законодавстві варто передбачити та закріпити випадки можливої затримки виконання рішень суду у зв'язку зі складністю, поведінкою сторін, сумою і характером відшкодування.

---

⁸¹ Стецюк Н. Проблеми реалізації конституційного права на судовий захист в умовах війни (окремі аспекти). Незалежність України: права людини та національна безпека. Збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції Національний університет «Львівська політехніка» 28 квітня 2023 року. С. 55

- підвищення ефективності процедур оскарження, законодавчо передбачити випадки, які виключають право на апеляцію, запровадити терміни апеляційного перегляду та апеляційного звернення.

Така вимога передбачена тим, щоб забезпечити суди другої інстанції переглядати лише належні та суттєві справи. Тому доречним буде визначення категорії справ які не підлягають апеляції (на зразок позовів на невеликі суми, оскарження явно доведеного спору з достатньою доказовою базою).

- можливість апеляційної інстанції відхиляти необґрунтовані скарги, із застосуванням до сторін санкцій у вигляді грошових обмежень.

На період воєнного стану варто створити Суд, який буде розглядати справи про воєнні злочини та діяння, вчинені у цей період. Доречним також є створення Спеціалізованого судового органу, який буде розглядати питання щодо притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави.

- посилення кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення у сфері правосуддя

Висновок. Право на судовий захист є правом кожного. Воно включає в себе можливість участі у судовому процесі, право на справедливий, відкритий розгляд справи, вирішення спору упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом із застосуванням наданих суду правових засобів для здійснення судочинства. Тобто його основна мета - захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, інтересів юридичних осіб, суспільства і держави.

У будь-якій правовій державі право на звернення до суду є складовою механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Держава на національному рівні має забезпечити кожному право на доступ до правосуддя і справедливий судовий розгляд. Ці норми передбачені у міжнародних актах і мають бути реалізовані, якщо мова йде про демократичну та правову державу, якою прагне стати Україна та прямо впливають на її євроінтеграційний курс. Тому питання доступного правосуддя для кожного, захист його прав у судах є складовою права на справедливий суд, яке передбачає,

що будь-які спори можуть і повинні вирішуватись у судовому порядку. Вказаний принцип реалізується шляхом відображення у національному законодавстві вимог щодо ефективної правової допомоги, підтримки кожного, можливості кожного на звернення до суду та перегляд його рішення. Тому затягування чи нездійснення правосуддя, перешкоджання у цьому мають бути законодавчо забороненими, адже саме такі випадки є порушенням принципу права на судовий захист і вони мають бути чітко визначені у національному законодавстві.

Право на судовий захист знаходить свій прояв і реалізацію в основних засадах судочинства, а тому включає в себе вимоги доступного правосуддя, право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, незалежність і неупередженість суду, справедливе судочинство, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, право кожного на захист, публічність та гласність судового розгляду, розгляд справи в найкоротші строки. Однак, незважаючи на нормативне закріплення вказаних вимог питання судового захисту та його дієвості є дискусійними, тому виникає потреба у реформуванні судочинства, зокрема з метою здійснення дієвого судового захисту.

Удосконалення системи правосуддя у контексті її реформування сприятиме утвердженню правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення у розумні строки. Тому питання реформування – це вимога часу, необхідність, умова для України для вступу до ЄС.

Досвід деяких зарубіжних країн, зокрема Польщі, Німеччини, Бельгії у процесі реформ може бути врахований Україною та використаний для удосконалення національного законодавства, зокрема у питаннях, що стосуються підготовки та добору суддів, функціонування справедливого, відкритого, доступного судочинства, винесення якісних рішень, реформування Конституційного Суду України, що в результаті сприятиме реалізації права кожного на судовий захист.

Реформування судової системи є запорукою якісного функціонування судів. Зміцнення судової влади має призвести до покращення права на захист. При цьому судова влада має бути вільною від політичного втручання, корупції, призначення суддів має здійснюватися неупереджено, судова система повинна бути забезпечена усіма необхідними ресурсами для ефективної діяльності. Вважаємо за необхідне посилення ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у процедурі судового захисту. З метою удосконалення судочинства варто переглянути процедури оскарження рішень та удосконалити їх; законодавчо визначити терміни щодо обміну документами між сторонами провадження, закріпити покарання за порушення термінів; визначити випадки термінового розгляду справ, процедуру прискореного розгляду; не допускати затягування процесу, передбачити відповідальність сторін та судді та умисне вчинення таких дій; розвивати інститут надання правової допомоги, медіації.

Реформування судочинства неможливе без відновлення довіри до судової влади. Цьому має сприяти ефективне та якісне правосуддя, для підвищення довіри до суддів необхідно врахувати досвід зарубіжних держав та забезпечити доступність, прозорість, справедливість судочинства, при цьому діяльність суддів має бути відкритою для суспільства, їх репутація та моральне обличчя бездоганним.

Запроваджений в Україні військовий стан призвів до необхідності змін у системі судочинства, процесах судового розгляду та став поштовхом до діджиталізації правосуддя. Незважаючи на війну конституційне право на судовий захист не було обмежене. Було запроваджено нові процедури, спрямовані на захист прав, свобод та безпеку учасників судового розгляду. Все ж закріплення особливостей судового процесу в умовах в воєнного стану, що знаходить своє відображення у нормах чинного законодавства недостатньо, чинне законодавство потребує змін, що обумовлені вказаним спеціальним режимом та євро інтеграційними процесами України. Питання забезпечення права на судовий захист прямо пов'язані з реформуванням судочинства: вдосконаленням національних засобів правового захисту, розвитку інституту

правової допомоги та медіації, забезпеченням доступного правосуддя, справедливого та публічного розгляду справ, прийняттям якісних судових рішень, розумним та ефективним розглядом справ у розумні строки та обов'язком виконання рішень суду, необхідністю реформування конституційного судочинства. Ці кроки забезпечать підвищення довіри до суддів, їх незалежність у здійсненні судочинства, що є необхідною умовою ефективного судочинства та реалізацією права на судовий захист.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
3. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
4. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя» <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/6458.html>
5. Указ Президента України від 11 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки» <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>
6. Крижановський В.Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Автореф... дисер. на зд. наук. ступ. к.ю.н. Одеса. 2013. 22с.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr
8. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

9. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу)
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мала проти України» (Заява № 4436/07) від 3 липня 2014 року
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a23#Text

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Волошин проти України» (Заява №15853/08) від 10 жовтня 2013 року
https://court.gov.ua/sud1690/evro_sud/voloshin_protuy_ukr

12. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Т. Маляренко. К. : Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін проти України» (Заява N 20437/05) від 10 грудня 2009 року
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Екбатани (Ekbatani) против Швеции» від 26 травня 1988 р
<https://precedent.in.ua/2016/04/09/ekbatany-protyv-shvetsyy/>.

15. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

16. Господарський процесуальний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» (Заява N 7460/03) від 15 травня 2008 року
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чекалла против Португалии» (Заява № 38830/97) від 10 жовтня 2002 р.

19. Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації»
[https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B)

20. Рекомендація № R (95) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо управління системою кримінального правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-ому засіданні заступників міністрів) Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. – 708 с.

21. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя 2016,236с.
https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_UKR

22. Рішення Конституційного Суду України від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019 у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення)
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>

23. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 14 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконанні провадження»

24. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану
<https://law.chnu.edu.ua/osoblyvosti-zdiisnennia-sudochynstva-v-umovakh-voiennoho-stanu>

25. Тимошевська І. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як учасник судового процесу. Підприємництво, господарство і право 4/2020 с. 54-59

26. Ткачук П. Роль і місце Конституційного Суду України у захисті основних прав і свобод людини Вісник Конституційного Суду України №4. 2020 с. 118-131

27. Тацій В. Імплементация європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України . Право України. 2010. № 10. с. 48-59.

28. Ківалов С.В. Актуальні проблеми судового захисту прав людини в Україні і міжнародні стандарти. Актуальні проблеми політики: Зб. наукових праць. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 34. с. 3-9

29. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород, 2003. 57 С.

30. Стецюк Н. Проблеми реалізації конституційного права на судовий захист в умовах війни (окремі аспекти). Незалежність України: права людини та національна безпека. Збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції Національний університет «Львівська політехніка» 28 квітня 2023 року с. 54-56